

КОВАЛЕНКО В. В.,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент

*(Національна академія правових наук
України)*

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.30>**ІНСТИТУТ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ – СВОЄРІДНИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАХИСТУ СУСПІЛЬСТВА ВІД ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЛИ КРИМІНАЛЬНЕ
ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Сучасна культура зберігає свою ідентичність завдяки виробленій протягом історії системі соціокультурних і табу. Їх зворотною стороною є санкції, що підтримують їхню дієвість за їх порушення. Однією з найдієвіших санкцій виступає покарання, яке постає як вид негативної санкції, що застосовується у разі порушення прийнятих у тій чи іншій культурі установлень, правил, звичаїв, законів, і полягає у обмеженні повноважень і зниженні соціального статусу винного. Більше того, якщо фіксація культурних норм проявляється у праві, релігійних заповідях та вимогах моралі, то можна говорити про них у правовому, релігійному та моральному аспекті. Такий підхід дозволяє провести комплексне дослідження покарання, що відкриває можливості цілісного розуміння механізмів стабільного функціонування суспільства та його культури.

Позбавлення волі є одним із найсуворіших видів покарання. Засуджені ізолюються від соціуму та поміщаються у місця, правила поведінки у яких дуже від звичайних правил людського гуртожитку. Умови ізоляції, «закони» поведінки у виправній колонії міцно зміцнюються у психіці засуджених. Після повернення на свободу вони керуються правилами поведінки, засвоєними в колонії. Усе це диктує необхідність скорочення частки позбавлення свободи серед покарань, що застосовуються в Україні.

Трудність винесення судового рішення щодо будь-якого засудженого, і особливо молодих людей, полягає у важко розв'язних протиріччях філософського характеру, а саме: між виправленням та відплатою за заслуги, наданням допомоги та покаранням, загальним попередженням та індивідуальним покаранням. Впровадження у кримінальне правосуддя соціально орієнтованих технологій дозволяє у більшому діапазоні замінювати позбавлення волі альтернативними заходами, що є досить перспективним, враховуючи неоднозначність цього виду покарання. Технологія примирення – це один із важливих компонентів відновлення соціальної справедливості, який виконує роль пом'якшувальної альтернативи позбавленню волі. Досягнення угоди в рамках процедури примирення дозволяє винній стороні та жертві зрозуміти безглуздість реалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *позбавлення волі, покарання, кримінальне правопорушення, примусовий захід.*

Kovalenko V. V. The institute of deprivation of liberty is a unique mechanism for the protection of society against persons who have committed criminal offenses

Modern culture preserves its identity thanks to the system of socio-cultural and taboos developed throughout history. Their reverse side is the sanctions that

support their effectiveness for their violation. One of the most effective sanctions is punishment, which appears as a type of negative sanction that is applied in case of violation of the institutions, rules, customs, and laws adopted in one or another culture, and consists in limiting the powers and reducing the social status of the guilty party. Moreover, if the fixation of cultural norms is manifested in the law, religious commandments and moral requirements, then it is possible to talk about them in a legal, religious and moral aspect. This approach makes it possible to carry out a complex study of punishment, which opens up opportunities for a holistic understanding of the mechanisms of stable functioning of society and its culture.

Deprivation of liberty is one of the most severe types of punishment. Convicts are isolated from society and placed in places where the rules of behavior are very different from the normal rules of a human dormitory. The conditions of isolation, the "laws" of behavior in the correctional colony are firmly established in the psyche of the convicts. After returning to freedom, they are guided by the rules of behavior learned in the colony. All this dictates the need to reduce the share of deprivation of liberty among the punishments applied in Ukraine.

The difficulty of passing judgment on any convict, and especially young people, lies in difficult to resolve contradictions of a philosophical nature, namely: between correction and retribution, assistance and punishment, general warning and individual punishment. The introduction of socially oriented technologies into criminal justice makes it possible to replace deprivation of liberty with alternative measures in a larger range, which is quite promising, given the ambiguity of this type of punishment. Reconciliation technology is one of the important components of restoring social justice, acting as a mitigating alternative to imprisonment. Reaching an agreement within the framework of the conciliation procedure allows the guilty party and the victim to understand the senselessness of implementing criminal responsibility.

Key words: *deprivation of liberty, punishment, criminal offense, coercive measure.*

Постановка завдання. Щоб осмислити і зрозуміти той чи інший вид покарання, необхідно знати специфіку культури відповідної епохи. Але, з іншого боку, розглянувши покарання через призму культурно-історичних типів можна, оцінивши специфіку реакції на порушення тих чи інших соціокультурних правил, норм, заборон, глибше зрозуміти її сутність.

Результати дослідження. Переміщення людини, яка порушила соціокультурну норму чи табу, в замкнутий простір, і обмеження, тим самим, його контакту з суспільством, відоме досить давно. Але широко застосовуватися воно стало в Голландії в XVI–XVII століттях, а згодом у Німеччині. Наприкінці ж XVIII–початку XIX століття покарання позбавленням волі міцно увійшло в систему права європейської культури. Такий вид покарання став реальною альтернативою каторжним роботам і страти, які у період були найбільш широко застосовуваними видами покарань. Покарання позбавленням волі дозволяло, з одного боку, впливати на злочинця з метою його виправлення, а з іншого – ставило перешкоду на шляху «не раціонального» використання робочої сили.

В даний час позбавлення волі, що включає всі види покарання, що мають на увазі ізоляцію від суспільства, – один з найбільш широко застосовуваних видів покарання.

Значимість дослідження визначається тим, що вивчення покарання позбавленням волі сприяє кращому розумінню сутності морально-правової культури як необхідної, передумови формування громадянського суспільства.

Покарання позбавленням волі можна розглядати як феномен, що охоплює морально-правову і соціокультурну сфери буття суспільства. Внаслідок цього аналіз покарання

позбавленням волі як цілісного явища дозволяє більш глибоко зрозуміти та оцінити соціальні та культурні відносини, традиції, норми та цінності сучасного суспільства.

На сьогоднішній день жити у нашому суспільстві стає все небезпечніше, тому є велика необхідність постійної протидії злочинності. Серед засобів, що здатні це забезпечити, можемо назвати такий інститут державно-правового примусу – це кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. У всьому світі цей вид покарання виступає як своєрідний механізм, що здатний захистити суспільство від тих осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також запобігти подальшій злочинності.

Попри те, що в наша держава намагається вдосконалити систему виконання покарань шляхом зменшення їх кількості, то в структурі понад 90% санкцій чинного Кримінального кодексу України містяться означені види покарань. При цьому, правовому регулюванню позбавлення волі присвячуються близько 60% статей особливої частини Кримінально-виконавчого кодексу України.

Згідно з статтею 63 Кримінального кодексу України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною Кодексу [3].

В юридичній літературі можна зустріти багато різних визначень терміна «позбавлення волі». Колись позбавленням волі вважали прикуття до стовпа чи гармати, ув'язнення, вигнання, арешт та інше [2].

В статті 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, під позбавленням волі розуміється тюремне ув'язнення, арешт або затримання. Поняття позбавлення свободи за змістом статті 5 § 1 містить як об'єктивний елемент поміщення людини у певний обмежений простір на значний період часу, так і додатковий суб'єктивний елемент, який полягає в тому, що людина не давала чинної згоди на таке поміщення. До відповідних об'єктивних факторів, які мають братись до уваги, відносяться: можливість залишити зону обмеження, рівень нагляду та контролю за переміщенням особи, ступінь ізоляції і наявність соціальних контактів [4].

Тому, ми можемо зрозуміти, що в законодавстві по-різному підходять до визначення поняття «позбавлення волі». Проте при різноманітності форм позбавлення волі, кожна з них має власні об'єктивні властивості, а саме:

- це є винятковий захід, реакція держави на антисоціальну поведінку людини, який застосовується тільки від імені держави у зв'язку з неправомірними, небезпечними для суспільства діями громадянина у вигляді затримання, запобіжного заходу або покарання;
- зазначене покарання передбачає поміщення особи в призначені для цієї мети установи (приміщення) зі спеціальним режимом;
- цей примусовий захід встановлюється нормами права (законами і підзаконними актами), що регулюють форми позбавлення волі, умови і порядок застосування цього заходу, а також компетенцію органів, які її виконують;
- позбавлення волі реалізується лише за допомогою правозастосовних актів (вирок, ухвала суду, протокол або постанова органу дізнання, слідчого, прокурора);
- цей захід забезпечується примусом, владними повноваженнями держави і передбачає підпорядкування засуджених (ув'язнених) законним діям адміністрації місць позбавлення волі [5, с. 116].

Сутність позбавлення волі полягає в тому, що засуджений наділяється важливим специфічним правовим обов'язком – перебувати у спеціальній установі держави в межах строку, встановленого вирокком суду. Специфічні права обмеження як елементи кари при позбавленні волі відрізняють це покарання від інших, роблять його найсуворішим у загальній системі покарань [1].

Назва одного з видів покарання «позбавлення волі на певний строк» не відображає його суті. Так, з одного боку, будь-яке покарання позбавляє засудженого того обсягу свободи, яка у нього була до застосування покарання. З іншого, – будь-яке покарання (навіть

покарання у вигляді позбавлення волі) не може позбавити засудженого всього обсягу належних йому прав і свобод. Крім цього, законодавче визначення позбавлення волі не дозволяє відмежувати між собою два його виду (на певний термін і довічне), а також позбавлення волі від арешту. Як відомо, види кримінальних покарань мають відрізнятися змістом. Три кримінальні покарання – арешт, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі – різняться не змістом, а термінами [5, с. 117].

Відповідно до ст. 65 п. 2 КК України зазначено, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів при цьому необхідно врахувати обставини, які пом'якшують покарання, а саме: п.1 з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину тощо [3].

Проаналізувавши інститут позбавлення волі можемо зазначити такі його індивідуальні особливості, як: строковий характер; призначається лише як основне покарання; встановлюється за кримінальні правопорушення всіх категорій тяжкості і надзвичайно широке коло злочинів в Особливій частині КК України; не має передбачених у законі обмежень по колу осіб, яким може призначатись; не має законодавчих особливостей призначення як виду покарання; свій основний вплив на засудженого здійснює через ізоляцію; спрямовується на особисті блага засудженого; є одним із найсуворіших покарань, та ін. [6, с. 965].

Отже, інститут позбавлення волі виконує дуже важливу роль в суспільстві, адже виступає своєрідним механізмом захисту суспільства від осіб, які вчиняли кримінальне правопорушення, а також сприяє виправленню цих самих осіб. При визначенні поняття «позбавлення волі» завжди виникало багато суперечок, і навіть в законодавстві визначення цього терміну є не до кінця точним, саме тому ми розглянули основні властивості і зрозуміли сутність позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
2. Кабанов О. М. Особистість засудженого та соціально-психологічні особливості відбування довічного позбавлення волі. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2018. Вип. 28. С. 121-131.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001р. № 2341-ІІ *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: з поправками, внесен. відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13). *Право України*. 2010. № 10. С. 215–233;
5. Сервецький І.В., Горюн А.А. Сутність та значення позбавлення волі на певний строк як виду покарання. *Юридична наука*. № 1. 2015. С. 113-119.
6. Сторчак Н. А. Поняття позбавлення волі на певний строк. *Форум права*. 2013. №1. С. 962-967.

